

De Madina Mayūrqa a Ciutat de Mallorca

Maria BARCELÓ CRESPI
Universitat de les Illes Balears

INTRODUCCIÓ

Madina Mayūrqa va ser una important ciutat d'al-Àndalus, la vuitena en extensió i, teòricament, en població. Al rei Jaume I, quan l'albirà des de lluny, el va sorprendre i en deixà la seva opinió a la Crònica, en dir: «A poc a poc se'n van cap a la serra de Portopí e vim Mallorques, e semblà'ns la plus bella vila que anc haguéssem vista, jo ni aquells qui ab nós eren.»

Per a l'estudi de Madina Mayūrqa, en les seves diferents etapes, endemés de la informació arqueològica, cal remarcar algunes fonts de notable interès, encara que de vegades les dades de caràcter urbanístic siguin més aviat minses per a conèixer-ne l'estructura física. Així, s'ha de partir del *Liber Maiolichinus*, la *Gesta Triumphalia per pisanos facta* i el *Kitab Tarih Mayūrqa* o crònica de la conquesta de Mallorca, de publicació recent. El *Llibre dels feits* o Crònica de Jaume I, el *Llibre del Repartiment* (en les seves diferents versions) i la *Crònica* de Bernat Desclot també són referències obligades per a conèixer el pas de la ciutat de la Mayūrqa musulmana a la Mallorca feudal. Hi ha documentació redactada poc després de la conquesta que aporta una informació valuosíssima per a la coneixença de l'etapa anterior, gairebé tota ella conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca: el capbreu de Nunó Sanç, recopilació de les actes de donació que Nunó Sanç, comte de Rosselló, o els seus procuradors, feren de les propietats urbanes atorgades al comte i distribuïdes per aquest als seus mainaders; la sèrie d'Escrivania de Cartes Reials, ben exhumada per Ramon Rosselló Vaquer, així com els primers protocols notariais, com poden ser els del notari Pere Romeu, estudiats per M. Carme Coll Font.

En relació amb la iconografia, les pintures del Palau Aguilar del carrer de Montcada de Barcelona mostren una ciutat musulmana certament idealitzada. Els dibuixos de Rafael de Ysasi, aixecats a principis del segle xx, són de gran profit per a tenir una idea de les restes de murada i portes del quart recinte que encara pogué veure embotits en el cinquè recinte abans de la seva desaparició.

Pel que fa a l'estructura de la ciutat musulmana, es partí d'una petita ciutat romana que amb el temps constituí el barri palatí. Seguiren una sèrie d'ampliacions marcades per circumstàncies certament diverses: l'emigració forana ocasionada per problemes polítics a l'al-Àndalus peninsular (caiguda del califat); la destrucció dels pisans el 1115, que motivà després la construcció de la porta fortificada de Gumara; la reconstrucció almoràvit a partir del 1116, i la important revitalització experimentada durant tot el segle xii. L'ocupació almohade del 1203 sols durà vint-i-sis anys, per la qual cosa no hi hagué temps de deixar petjada des del punt de vista urbanístic.

El canvi imposat per la conquesta catalana afectà l'estructura de la ciutat, que, adequada als usos i costums de la comunitat musulmana, a poc a poc s'hagué d'adaptar a la forma de vida dels nous vinguts. El procés de canvi no fou sobtat, sinó que de manera gradual s'anà substituint la imatge urbanística anterior per la d'una ciutat gòtica. Avui gairebé no queden restes del que fou Madina Mayūrqa.

La pròpia documentació feudal és poc explícita a l'hora d'intentar esbrinar com es dugué a terme aquest procés d'adaptació.

El tipus de propietat entregada és certament variat: casa, obrador, hort, tros de terra, colomer, etc., la localització dels quals s'indica de manera més o menys precisa («iuxta darazanam», «iuxta cequiam», «subtus alfondica januensium», «subtus Almudaynam», «qui affrontant ab Oriente cum cequiam», «subtus barbacana», «iuxta mezquidam», «ante pontem jusanum...»). Aquesta documentació reflecteix bé l'ambient d'època islàmica que encara perdurava en aquell moment.

Els exemples són moltíssims. En alguns casos, la donació deixa entendre la construcció d'un nou edifici. Es pot adduir l'exemple de Guillem, mercader, i de la seva muller, Cecília, que reberen el sisè dia de les calendes de març del 1233 «tue et vestris, in perpetuum, quoddam casalatium ad domos facienas», o l'afirmació de Nunó Sanç mateix en donar a Ferrer de Berga i a Ramona, la seva muller, i als seus «quasdam domos quas habemus in Majoricis, et insuper, unam tabulam in macello quam de nouo facimus in plaza que est ante domos predictas que tabula tenet de longo XII palmos et de latitudine VIII palmos.» Això ocorria en data del tretzè dia de les calendes de desembre del 1232.

Una altra donació interessant que preveu una nova construcció és del desè dia de les calendes de març del 1233, mitjançant la qual Nunó Sanç «divina aspirationi premoti, damus, concedimus, laudamus et in presenti tradimus, offerimus Deo et Sancto Georgio, et omnibus fratribus et familiaribus ejusdem ordinis, ortum quendam quem habemus in Majoricis juxta hospitalem et mezquidam eidem continuam. Tali pacto quod fratres Sancti Georgii ibidem suam faciant staticam majorem, et teneant in eadem Ecclesia unum presbiterum qui semper celebret omne diuinum officium pro anima nostra et nostrorum parentum. Et ita fratres et rectores Sancti Georgii habeant ortum predictum cum mezquida et terminis et affrontationibus per alodium, salvo usufructo Magistri Johannis, notarii nostro in eodem orto. Testes Arnaldus de Sadoua, Guter Diez, Raymundus de Conilis.»

DE LA CASA ANDALUSINA A LA CASA FEUDAL

Ibn Khaldun, en referir-se a la conquesta omeia de Mallorca el 903, indicava que el promotor de l'expedició, Isam al-Jawlani, es dedicà a construir posades, banys i mesquites, actuació que s'interpreta indicativa d'un canvi de mentalitat, religió i forma de vida. Es pot afirmar que el 1229 succeí quelcom de semblant, en primer lloc per la substitució ideològica en l'ús de determinades construccions urbanes, mesquites consagrades com a esglésies, per a iniciar poc temps després noves construccions amb un destí cultural específic, mentre que les cases, les botigues, els forns, els molins i les altres edificacions de caràcter econòmicament aprofitable eren repartits entre els vencedors amb una fruïció extraordinària.

La conquesta catalana del 1229 comportà per a Mallorca i la seva ciutat no sols un canvi ideològic, religiós i lingüístic, sinó una mutació pel que respecta a economia, sistemes de producció i manera de viure. Aquestes circumstàncies també es poden observar en l'evolució de la casa d'època feudal.

El text àrab del *Repartiment* recull minuciosament el nombre de cases habitades i deshabitades, forns, botigues o obradors i jardins. La proporció entre cases habitades i deshabitades, però habita-

bles per als nous propietaris, i els jardins i horts és desconeguda i sabem que pocs segles després els espais cultivables intramurs seguien essent importants.

Tot just després de la conquesta, no hi ha dubte de l'aprofitament de les cases que no patiren grans destrosses. La Crònica del rei En Jaume en dóna complida informació:

E al matí, nós reconeguem nostres coses, e volíem-hi dar recapte. E vejats com ho aguisa Nostre Senyor, que tots los de la host trobaven tant que pendre, que la u no havia contrast ab l'altre, que cascú cuidava ésser pus ric que l'altre. E don Ladró, un ric-hom quim era ab nós covida'ns, e dix-nos que un home seu li era vengut, e deia que havia bona casa, e havia adobat de menjar de bona vaca: e que lla poríem jaure. E dixem-li nós que molt li ho graíem, e que hi anàssem. E quan venc al matí anc negun hom de casa nostre no tornà a nós, ne puis per vuit dies, que cada u tenia ço que havia pres, e plaïa-li tant que negú no volia tornar a nós.

La informació textual dóna compte de la concessió de les cases preexistents als participants en la conquesta. Poc després, però, els establiments de cases foren constants, així com els d'horts i de botigues. Els molins, no sols els que funcionaven gràcies a la xarxa hidrogràfica que proveïa la ciutat, sinó també els de les zones rurals, eren entregats de manera molt precisa als diferents porcioners. Es tracta de fets constatats documentalment i corroborats per la investigació arqueològica.

Exemples com els que segueixen confirmen l'ús d'antics habitatges de la ciutat que en alguns casos perduraren fins a moltes dècades després de la conquesta:

— 28 de febrer de 1233. Guillem Dalfí, procurador de Bernat de Vilagranada, ardiaca de Barcelona, per la porció que té a Mallorca, estableix a Llorenç de Barcelona dos albergs sarraïnescs a la Ciutat de Mallorca.

— 26 d'abril de 1240. Pere Baster estableix a Guillem Ferrera, filla d'en Llobregat, un alberg sarraïnesc que és de l'adquisició feta al bisbe de Mallorca.

— 29 d'abril de 1272. Bernat Riquer i la seva muller Eisulina, i la seva filla Maria, muller d'Arnau de Ramonet, venen a Pere Company dues botigues sarraïnesques que són obradors, a la Ciutat de Mallorca, pel preu de cent cinquanta sous.

— 4 de març de 1274. Guillem Ripoll estableix a Guillem Cisteller un corral, que foren dos albergs sarraïnescs dins la Ciutat de Mallorca, a cens de tres morabatins i dotze diners i entrada de vint sous.

— 12 de gener de 1284. Berenguer Draper i la seva muller Benvinguda venen a Cacim, fill de Salomó, jueu, unes cases amb mesquita sarraïnesca situades dins la Ciutat de Mallorca, a la costa vora la Riera, porció de Nunó Sanç, pel preu de trenta-vuit lliures.

D'altra banda, sens dubte, amb els fets del 1229 es derriuïren cases de Madina Mayūrqa. Referències com un hortal que fou alberg sarraïnesc, amb arbres (1240), albergs sarraïnescs derriuïts amb corral (1242), o un hort que fou abans tres albergs sarraïnescs (1245) són bona prova del reaprofitament, no sempre com a habitatges, d'estructures d'època islàmica en mans dels nous propietaris.

Ara per ara, l'única informació arqueològica que es troba a l'abast dels investigadors procedeix de les conclusions provisionals de l'excavació de l'antic jardí de la casa dels Aiamans, avui seu del Museu de Mallorca, i de la intervenció en profunditat al subsòl de la sala capitular del monestir de Santa Clara, que han proporcionat indicis clars d'aquesta mena d'aprofitament.

En el cas de l'exploració duta a terme al casal dels Aiamans, l'ocupació de l'antic espai sarraïnesc pels nous habitants és prou evident: fins i tot la bassa on es tiraven les deixalles casolanes fou netejada i el contingut recuperat correspongué al moment en què l'espai va ser reaprofitat pels guanyadors. Les *statica sarracénica* trobades al subsòl presentaven indicis de reocupació cristiana fins a mit-

jan segle XIV. Dues grans cavitats de més de cinc metres de profunditat, pròpies dels abocadors d'època islàmica, sempre de menors dimensions i ben coneguts gràcies a les excavacions de l'hort del monestir de Santa Caterina de Siena, també a Palma, recolliren deixalles, escombraries i restes de vaixel·la que documenten l'ús del lloc fins a la data indicada. El seu abandonament permeté condicionar-hi tres edificis de planta rectangular i organització lineal, amb aiguavessos juxtaposats i hort posterior, que cegaren les restes anteriors anivellant el terreny, que en aquella zona presentava un pendent molt acusat. Aquestes construccions desaparegueren en el moment en què Miquel Lluís de Togores i de Salas, en rebre el 1634 el títol de comte d'Aiamans, féu construir l'edifici actual a costa de les cases anteriors.

En canvi, l'experiència arqueològica al convent de Santa Clara confirmà que aquell espai, cancel·lada la seva funció artesanal, possiblement un recinte dedicat a adoberia o tintoreria, ja havia estat anorreat en el moment de la conquesta almohade del 1203, de manera que les monges pogueren bastir la sala capitular en un indret que, anys abans, una acció bèl·lica havia convertit en una zona erma.

És indubtable la utilització de les construccions d'època islàmica des de la conquesta fins a un moment, difícil de precisar, que pot arribar a mitjan segle XIV. També és cert que aquestes edificacions necessitaren més d'una reparació, perquè el material utilitzat (tàpia d'escassa qualitat) no es caracteritzava per la seva consistència. És curiós observar com a l'illa de Mallorca, ben coneguda per la varietat i la qualitat de la pedra, la presència de la tàpia és gairebé constant a les poques restes conegudes d'arquitectura d'època islàmica. La pedra, travada amb morter de calç, es manifesta en obres d'especial importància: cantoneres a les torres que defensen la murada de l'Almudaina, folres disposats de cap i de través al mur que es conserva al baluard de Berard o a les restes de pilastra fa poc enderrocada al carrer d'Antoni Maura o en fragments del basament de les portes de la medina, etcètera.

L'organització espacial seguia les directrius pròpies del món clàssic: pati central, per diminut que fos, per a garantir la il·luminació i l'aireig; distribució perifèrica d'habitacions i serveis i façanes massisses, sense obertures, excepte l'accés a l'interior. Amb el temps, s'imposà la casa de tipologia gòtica, a finals del segle XIII o a principis del XIV.

QUÈ ES MANTINGUÉ DE MADINA MAYŪRQA A LA CIUTAT DE MALLORCA?

Entre les pervivències del que fou Madina Mayūrqa destaquen certs espais i edificis que, amb canvis i evolucions, sobrevisqueren durant segles.

Primerament, cal esmentar el sistema defensiu. La murada aixecada pels almoràvits a la segona meitat del segle XII, i que constituïa el recinte número quatre, seguiria defensant la ciutat fins a la construcció del cinquè recinte a finals del segle XVI. Durant tot el període medieval cristià, les dificultats econòmiques impediran edificar una nova murada i, per tant, la vella d'època almoràvit serví per a defensar la població dels atacs des de l'exterior; això sí, molt reparada, adobada en les seves parts més vulnerables com eren algunes portes i alguns panys de murada. Malgrat els canvis que de manera progressiva modificaven la imatge de Madina Mayūrqa per a convertir-se en Ciutat de Mallorca, persistia un denominador comú: la murada almoràvit i la seva barbacana. Ni els reis de Mallorca ni els de la Corona d'Aragó pogueren prescindir de la vella murada, la qual esdevingué causa de múltiples maldecaps atès que la inveterada manca de cabals just abastava alguns adobs, sempre en espera d'un nou recinte més d'acord amb els temps. Finalment, davant l'ús de les armes de foc i més tard l'amenaça de la presència turca a la Mediterrània, ja no valia cap excusa. El recinte baluard es començaria durant el regnat de Felip II.

El recinte mural de Madina Mayūrqa havia patit greument l'investida de les tropes cristianes sobretot a partir dels primers dies de desembre del 1229. Seguint l'opinió d'Ibn 'Amīra al-Mahzumi expressada al *Kitab Tarih Mayūrqa*, els musulmans, des del seu costat, cavaren túnels i toparen amb les cavitats dels *rum* provocant els uns i els altres la caiguda de fragments de murada i d'algunes torres. De la mateixa manera, al *Llibre dels feits* i a la *Crònica* de Desclot s'indica que el vall era profund i que part de les murades hi van caure.

A la murada almoràvit, que tenia set portes, durant l'època medieval cristiana se'n canviaren els noms i se n'hi afegiren dues més: la de la Calatrava i la del Sitjar.

En relació amb la defensa, no desaparegué l'alcaçaba de l'Almudaina, però l'antiga fortalesa dels valís es transformà en residència dels sobirans o dels seus lloctinents, més d'acord amb els sistemes de vida feudals. Fou durant el regnat de Jaume II de Mallorca quan assolí una gran mutació edilícia per passar a ser el castell reial de Mallorca, on el model del castell de Perpinyà queda de manifest en molts dels seus elements. Pel que fa a l'altra fortificació, l'almudaina de Gumara, bastida pels almoràvits després de la contesa pisanocatalana dels anys 1113-1115, a l'hora del repartiment, el monarca l'assignà a la casa del Temple.

Al *Llibre del Repartiment* i a la documentació dels segles XIII-XV s'esmenten les torres llavaneres a extramurs, a la zona oriental de la ciutat, als voltants de la porta del Camp, que desaparegueren sense deixar rastre probablement en construir-se el recinte abaluardat del segle XVI. És sabut que eren d'època musulmana per referències posteriors; això no obstant, se'n desconeix el nombre, sempre expressat en plural. Cal pensar que es tractava d'unes torres albarranes que a més de defensa servien de talaia, aixecades fora del circuit mural en època almoràvit, després de l'assalt catalanopisà. Pensar en una coratxa o defensa de l'accés a l'aigua no sembla adient, malgrat la possible existència d'una torrenera en aquell indret.

A partir del 1229, la ciutat mantingué l'estructura urbana antiga pròpia d'una urbs islàmica. Això vol dir carrers torts, estrets, alguns sense sortida, etc., aspectes que en bona part encara són visibles a la xarxa viària. És cert que en alguns punts d'aquest traçat urbà, no ortogonal, amb el pas dels anys es practicaren notables remodelacions tot dibuixant una nova imatge. Entre les remodelacions més notables, cal referir-se al desviament del curs del torrent de sa Riera, a les conseqüències de tipus urbanístic ocasionades per la desamortització, a les reformes dels segles XIX i XX, a l'enderrocament de les murades, a les actuacions del segle XX i altres.

Base de la continuïtat serà també el sistema de provisió i distribució de l'aigua. La importància de l'aigua en una societat islàmica és cabdal, atès que molts elements urbans i socials estan subordinats a la seva presència. Tal és el cas dels banys i les mesquites, els horts i els jardins, o determinats oficis artesanals com els gerrers, tintorers, paperers, etc. La Ciutat de Mallorca fou hereva d'uns sistemes de captació i distribució de l'aigua que es veié obligada a adaptar als nous condicionants socioeconòmics i religiosos. La ciutat s'ha proveït al llarg del temps de tres fonts que afloraven a la zona plana que circumda el sector septentrional que envolta el nucli urbà: la font de la Vila, la font d'en Baster i la font de Mestre Pere. Pocs anys després de la conquesta, ja hi hagué disposicions, pactes o convenis referits a concessions, distribució, canonades, etc., però sobretot al control social de l'aigua per fer-ne un bon ús i evitar-ne l'abús. Ara bé, el recorregut de l'aigua, que entrava a l'interior de la ciutat per la Bâb al-kuhl (porta de Santa Margalida) i arribava al castell reial, a més de molts ramals secundaris, poc havia canviat des de l'època islàmica almenys fins al segle XVII, segons es desprèn del plànol descriptiu del canonge Garau (1644), en el qual és possible apreciar-ne la trajectòria.

Si el hammam o bany de vapor fou un element característic de la ciutat d'època islàmica, s'ha de

reconèixer que amb el canvi de religió i mentalitat la seva funció deixà de tenir les connotacions religioses imposades per l'islam: ni tan sols va mantenir un sentit higiènic. La quantitat de banys consignada a la documentació postconquesta és minsa, impròpia d'una urbs de tanta entitat com fou Madina Mayūrqa. Què se'n féu? Es prescindeix dels banys atès que no és precepte litúrgic per als cristians i, per tant, a poc a poc desapareixen. El *Llibre del Repartiment* en recull cinc i la documentació feudal es fa ressò del bany de Guillem Bou (1243), del bany d'Arriate (a la possessió de son Cabrer, a la rodalia de la ciutat), d'en Renovard (parròquia de Santa Creu) i del bany d'en Granada (parròquia de Santa Eulàlia). Actualment, sols es conserven els banys del carrer de Serra (parròquia de Santa Eulàlia), a la vora del monestir de monges clarisses, que alguns consideren jueus de forma equivocada, perquè no s'adapten a les normes rituals del *miqwa* o bany jueu.

L'existència d'un ancoratge als peus de l'Almudaina està documentada des del segle XII pel poeta pisà autor del poema de la conquesta pisanocatalana: el gran arc que encara es pot veure n'és considerat part. Ara bé, des de segles abans existien drassanes a Madina Mayūrqa que, segons Ibn Hayyan, mantenien una relació estratègica amb Almeria i Tortosa, nuclis essencials per al manteniment dels estols omeies que, partint d'Almeria, podien contactar amb Tortosa i Mallorca per a reparacions i subministrament de queviures. Aquesta drassana, diferent de l'ancoratge àulic de l'Almudaina, possiblement ocupava el mateix lloc que aprofità la ciutat gòtica i que es manté com a topònim urbà, prop del moll a la parròquia de Santa Creu. No cal insistir en la importància de la drassana per a la construcció i reparació de naus en una ciutat portuària de les més destacades en el context de la Mediterrània occidental. Al *Repartiment* en llengua àrab consta com a partió de la divisió practicada a la ciutat i a la Crònica de Jaume I, en narrar la donació reial als hospitalers, es diu:

E dixeren tots que seria bo.

Donem-los, doncs, la casa del darassenal, e són-hi ja fetes parets, e aquí poran fer bones cases: e del moble donem-los quatre galees que són aquí per moble, les quals trobam que feren part del Rei de Mallorques, e així hauran part de tot.

El port de Portopí, a uns quatre quilòmetres de la capital, ja registrà ancoratges en època romana i seguiria essent un port destacat a la Mediterrània occidental. Ara bé, ran de la medina, hi havia un moll que potser s'endinsava bastant més cap a l'interior i del qual encara es conserva una mostra: l'arc de la drassana del segle XII. La importància del port i del moll és òbvia per a la capital mallorquina i les seves vicissituds no es poden desvincular de la història de la ciutat i de l'illa al llarg de tots els temps.

El torrent de la Riera, que dividia la ciutat en dues parts, l'alta i la baixa, era travessat per diversos ponts. El *Liber Maiolichinus* indica que, en el moment de la incursió pisanocatalana, el torrent tenia cinc ponts, mentre que el 1613, quan es produí la desviació del seu curs, consta l'existència de nou ponts. Sens dubte, persistien els antics d'època musulmana, a més de la incorporació d'altres ja en època cristiana. Del pont jussà o inferior, el més pròxim a la desembocadura del torrent a la mar, de Madina Mayūrqa, conegut pel nom del pont de la Palanca a la Ciutat de Mallorca, aparegueren restes durant el mes d'agost del 2004 en l'excavació duta a terme amb el propòsit de construir un aparcament municipal subterrani. Es tractava d'una construcció amb la tècnica de cap i través de finals del segle X o del començament del segle XI. Després d'una gran polèmica deguda a la seva destrucció, finalment una part s'ha reposat a l'interior de l'aparcament Antoni Maura.

Els espais verds a l'interior de la ciutat tingueren una incidència especial tant abans com després del 1229. La superfície dedicada a horts, jardins o vergers fou extensa abans de la conquesta catalana

i encara important als darrers segles medievals. A la perifèria intramurs de la ciutat, la presència d'enclavaments sense edificar era significativa. L'herència del passat islàmic tingué una llarga pervivència a la baixa edat mitjana. Igualment, la rodalia de la ciutat era un seguit de camps que es convertiren en l'horta i el vinyet per a l'alimentació de la urbs.

Des del punt de vista social, sembla que hi havia una comunitat jueva durant el període musulmà, tot i que no consten notícies sobre una aljama organitzada. Sí que tindrà gran importància durant l'etapa medieval cristiana fins al 1391.

QUÈ APAREIX A LA NOVA CIUTAT DE MALLORCA?

L'espai urbà, amb els seus carrers i edificis, espais erms, horts, obradors, banys, etc. que constituïen la ciutat caiguda el 1229, fou distribuït entre els partícips de la conquesta. D'aquesta manera, el rei i els grans magnats foren, en principi, els beneficiaris del repartiment que *a posteriori* adjudicaren als seus respectius mainaders. Tot plegat ha deixat en la documentació feudal un record patent en la toponímia urbana. Tal és el cas de la partida dels hòmens de Barcelona (encara visible avui en un rètol), a la parròquia de Sant Miquel, que sense assolir la categoria d'un barri significà un enclavament, més o menys reduït, en una de les circumscripcions parroquials que molt aviat definiren les diverses zones de la ciutat. Són parròquies generades a partir d'una divisió posterior que, en línies generals, correspongueren a les zones concedides als grans porcioners.

La ciutat va ser dividida en vuit parts, la meitat de les quals fou botí reial a repartir amb els seus mainaders més directes i pràcticament ocupava tota la part alta de la urbs. L'altra meitat, estesa per la part baixa amb alguns sectors a l'alta, correspongué als grans magnats: Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona; Nunó Sanç, comte de Rosselló; Ponç Hug, comte d'Empúries, i l'hereu de Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, mort a la batalla de Portopí. Amb el temps, les propietats de Nunó Sanç, l'hereu del qual fou Jaume I, les dels Bearn i d'Empúries a Mallorca serien reintegrades a la Corona de Mallorca, aquestes darreres a l'inici del segle XIV.

La Ciutat de Mallorca, inicialment, comptà amb quatre parròquies: Santa Eulàlia i Sant Miquel a la part alta i Santa Creu i Sant Jaume a la part baixa. El 1302 es creà la de Sant Nicolau, que ocupava l'espai a cavall entre les dues parts de la ciutat.

La parròquia, a la ciutat medieval, significava alguna cosa més que un espai vinculat a una organització eclesiàstica: era també una circumscripció a tenir en compte en qüestions administratives i fins i tot fiscals. Les parròquies de la Ciutat de Mallorca, ben diferenciades tant en l'aspecte topogràfic com urbanístic i socioeconòmic, exercien la seva influència sobre el conjunt d'edificis i carrers. Als orígens de l'organització municipal de la ciutat, la parròquia fou la unitat política i econòmica i el temple parroquial el lloc de reunió on es dirimien els assumptes que afectaven la demarcació.

La butlla del papa Innocenci IV datada el 1248 ja esmenta les parròquies de Santa Eulàlia, la més destacada, Santa Creu, Sant Jaume i Sant Miquel (antiga mesquita). Al llarg del segle XIII, aparegueren nous espais sacres i començaren les edificacions de les esglésies parroquials, excepte la de Sant Nicolau. Ben aviat els edificis religiosos serviren de punt de referència com a fita urbana. Els exemples són molts: «ante ecclesiam Sancti Bartholomei», «iuxta plateam Sancte Eulalie», «ante ecclesiam Beate Eulalie»... També s'han de citar els cementiris situats a la vora dels temples parroquials.

Una de les primeres actuacions de Jaume I fou dedicar al culte cristià la mesquita major i procedir a la substitució de les mesquites per esglésies. Igual que Sant Miquel (i tal vegada Santa Eulàlia), la mesquita major, degudament purificada, va ser adaptada a la nova religió establerta a l'illa i en aquest

cas consagrada com a catedral sota l'advocació de la Verge Santíssima. Ara bé, l'empenta de les obres, en especial la construcció de l'absis i de la capella de la Trinitat, es deu sobretot a la iniciativa de Jaume II de Mallorca.

L'església de Santa Eulàlia, centre religiós de la parròquia més extensa i més poblada a més de ser el punt on s'installaren les institucions politicoadministratives (cúries del veguer, del batle i senyoriales, casa de la juraria), fou durant el segle XIII l'església principal que acollí reunions de caràcter polític i el marc d'actes solemnes, com en el cas de l'infant Jaume quan, el 1256, jurà observar els privilegis i franquesses de Mallorca i rebé el compromís de fidelitat que li corresponia com a hereu de la Corona.

A partir del segle XIII, els ordes mendicants es varen escampar per tota l'Europa occidental. La presència dels dominics a la Ciutat de Mallorca va ser gairebé contemporània a la conquesta, ja que el 1231 s'establiren en terrenys concedits per Jaume I en ple barri de l'Almudaina. Els framenors, encara que no participassin a la conquesta, sí que consten al *Repartiment*.

Els dos convents femenins més importants de la ciutat medieval cristiana també foren fundacions del segle XIII. La menció al *Llibre del Repartiment* de la prioressa de Santa Margalida, únic personatge femení reflectit en aquesta relació, és mostra de la importància que aquesta comunitat assumí davant el monarca. Les monges agustines de Santa Margalida, amb el convent inicialment ubicat a la part baixa de la ciutat i que canviaren amb els franciscans, amb el temps es convertiren en una comunitat de gran renom i influència, fins a la seva extinció amb la desamortització. D'altra banda, el 1256, el papa Alexandre IV, mitjançant un breu, exhortava el bisbe de Mallorca Ramon de Torrella perquè beneís la primera pedra del convent que les monges clarisses procedents de Tarragona construïen a Mallorca. Les monges de Santa Clara, igualment amb renom i influència, foren una comunitat femenina que destacà en els moments inicials per la seva participació en l'organització urbanística del barri on s'edificà el convent.

Pel que fa als ordes redemptoristes, també s'implantaren a la Ciutat de Mallorca tot just després de la conquesta de Jaume I. Això no obstant, atesa la incidència de la pirateria i el corsarisme, no és d'estranyar que la presència de frares dedicats a la missió de recuperar cristians sotmesos a captivitat pels musulmans fos anterior al 1229. Cap al 1232, els trinitaris s'installaren a la ciutat i les primeres donacions d'immobles a favor dels mercedaris es daten el 1230.

En relació amb els ordes militars, els templers ocuparen l'antiga almudaina de Gumara i foren agraciats per Jaume I amb diverses propietats. La casa del Temple, almenys durant bona part del segle XIII, custodià alguns dels documents més importants referits al nou regne, com ara les diferents versions del *Llibre del Rei* o *Repartiment de Mallorca*. Els hospitalers, que no participaren en la conquesta, reberen de Jaume I una sèrie de propietats tant a la ciutat com a la resta de l'illa.

La gestió hospitalària a la Ciutat de Mallorca sorgí en els anys que ens ocupen per l'interès de particulars, moguts per altruisme o per redimir els seus pecats, o de la mà de determinats ordes religiosos. El comte Nunó Sanç fundà i dotà l'hospital de Sant Andreu, el fill del comte d'Empúries l'hospital de Santa Magdalena i els canonges regulars de Sant Agustí l'hospital de Sant Antoni Abat en una casa del carrer de la Síquia directament donada per Jaume I. El testament de Sanxa Tibalda, datat el 17 de juliol de 1241, ja esmenta deixes als convents i hospitals de Ciutat, la qual cosa és prova de la seva existència.

En el context de la religiositat popular, però també deixant la seva empremta urbanística, s'edificaren algunes capelles: Sant Bartomeu, Santa Coloma, Sant Salvador. Dissortadament, no en queda cap vestigi a la ciutat actual.

Fora murada, als voltants de la ciutat, s'aixecà el monestir de cistercencs de la Real, fundació emparada pel comte de Rosselló Nunó Sanç, com a filial de Poblet. El prestigi adquirit per aquest monestir ràpidament es traslluí en la seva puixant economia, així com en la seva projecció social i cultural.

Pel que fa a aspectes econòmics, en principi els mercats restaren ubicats allà mateix. Durant els primers temps postconquesta, hi ha un aprofitament d'allò existent: mercats, molins, obradors, burots... El 1245 havia començat la construcció de l'anomenada Quartera Nova, on hi havia voltes al carrer i encara n'hi ha.

Carnisseria, adoberies, boqueria, sabateria, forns, peixateria, ferreria i altres indrets relacionats amb l'activitat econòmica apareixen sovint a la documentació dels anys trenta i quaranta del segle XIII.

Entre els repobladors, amb pluralitat de procedències, ben aviat destacaren aquells la dedicació dels quals s'adreçà vers la menestralia, amb predomini del sector tèxtil i de cuiros, sense desatendre els oficis de sabater, ballester, adobador, gerrer, ferrer, boter, barber, etc. A la documentació, apareixen tots els oficis de totes les àrees de l'activitat professional i artesanal urbana, amb un mostrari divers.

L'any 1230 se signà un tractat, conclòs a Mallorca, entre Jaume I i el legat de la comunitat de Gènova per normalitzar les relacions comercials i el 1233 fou cedit un solar als genovesos per a construir-hi la seva llotja, prova d'una relació ferma entre la república lígur i Mallorca, que es mantindria durant tota l'edat mitjana malgrat els entrebancs provocats pels actes de pirateria i corsarisme. El 1236 ja consta l'existència d'un alfòndec dels genovesos. El 8 d'agost de 1233, un tractat amb Pisa signat a Barcelona ratificava el conveni de Ramon Berenguer IV adduint la croada dels anys 1114-1115, i en virtut del qual el monarca els lliurava un espai per a construir un alfòndec.

Entre les coses que apareixen a la Ciutat de Mallorca, trobem una nova toponímia urbana d'acord amb la societat nouvinguda, encara que alguns noms de carrer recordin el passat de Mayūrqa: carrer Abencalpet, carrer Barbalet, carrer Vincalpet, carrer de Lengasca, carrer Nou, carrer de la Siquia, carrer de Santa Maria de Bellpuig, carrer de Guillem de Cruïlles, carrer de la Pelleteria, carrer de la Mar, carrer dels Proençals, carrer dels Homes de Lleida, carrer Nou de la Morera, carrer dels Boters, carrer de la Llebre, carrer de Vallclara, carrer de l'Abeurador, carrer que passa davall l'Almudaina, carrer de Lleida, carrer de Sant Jaume, carrer de Santa Coloma, carrer de Sant Bartomeu, carrer de Santa Margalida, plaça de Santa Eulàlia, plaça anomenada Assoch prop del monestir de Santa Margalida, plaça de Sant Andreu, plaça on es ven oli, plaça de la Drassana, plaça de la Quartera, plaça on les flequeres venen pans, plaça on es venen cols, plaça del Gall, plaça del Temple, etcètera.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- AGUILÓ I AGUILÓ, Estanislau de Kostka (1914). «Capbreu ordenat l'any 1304, dels establiments i donacions fets per Don Nuno Sans de la seua porció». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL) [Palma], núm. 14, p. 209-224, 241-256 i 273-285.
- (1915). «Capbreu ordenat l'any 1304, dels establiments i donacions fets per Don Nuno Sans de la seua porció». BSAL [Palma], núm. 15, p. 53-62.
- BARCELÓ CRESPI, Maria; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (2006). *La ciudad de Mallorca: La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*. Palma: Lleonard Muntaner.
- BERNAT I ROCA, Margalida (1977). «Feudalisme i infraestructura artesanal: de Madina Mayūrqa a Ciutat de Mallorca (1230-1315)». BSAL [Palma], núm. 53, p. 27-70.
- (2007). «Cementeris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)». BSAL [Palma], núm. 63, p. 7-40.
- BERNAT I ROCA, Margalida; SERRA I BARCELÓ, Jaume; SOBERATS SAGRERAS, Natàlia (2002). «Porta o almudai-

- na? De Bàb al-Gumâra a castell del Temple». A: *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Vol. I. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura, p. 193-218.
- COLL FONT, M. del Carme (2008). «Aproximació a l'economia i la societat mallorquines de 1240 a través del Llibre manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca». A: *El Regne de Mallorca: cruïlla de gent i de cultures*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 213-228.
- FONTANALS, Reis (1983). «Els banys de Ciutat de Mallorca (s. XIII i XIV)». BSAL [Palma], núm. 39, p. 511-516.
- GUTIÉRREZ LLORET, Sonia (1987). «Elementos del urbanismo de la capital de Mallorca: funcionalidad espacial». A: *Les Illes Orientals d'al-Andalus*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 205-224.
- IBN 'AMĪRA AL-MAHZUMI (2008). *Kitab Ta'rih Mayūrqa*. Palma: Presidència de les Illes Balears: Universitat de les Illes Balears.
- MULET MAS, Mireia [trad.] (1991). *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana.
- (1995). «Gesta triumphalia per pisanos facta». BSAL [Palma], núm. 49, p. 27-36.
- MUT CALAFELL, Antoni; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1993). *La «Remenbrança de Nunyo Sanç»: Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports.
- RIERA FRAU, Maria Magdalena (1993). *Evolució urbana i topografia de Madīna Mayūrqa*. Palma: Ajuntament de Palma.
- (1994). «Aigua i disseny urbà: Madīna Mayūrqa». *Afers* [Catarroja], núm. 118, p. 304-312.
- RIERA FRAU, Maria Magdalena; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem; SOBERATS SAGRERAS, Natàlia (1990). «La casa de època almoràvide del subsuelo del Museo de Mallorca: aportaciones de la arqueología». A: BERMÚDEZ LÓPEZ, Jesús; BAZZANA, André [coord.]. *La casa hispano-musulmana: aportaciones de la arqueología*. Granada: Patronato de La Alhambra y Generalife, p. 283-303.
- ROSELLÓ BORDOY, Guillem (1997). «Excavaciones en la Sala Capitular del monasterio de Santa Clara de Palma de Mallorca y la cerámica arquitectónica producida en Mallorca durante la Edad Media». A: *La céramique médiévale en Méditerranée*. Ais de Provença, p. 696-702.
- (2007). *Mallorca musulmana*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- (2007-2008). *El Llibre del Repartiment i la documentació feudal*. Palma: Parlament de les Illes Balears. 3 v.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon (2001). *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*. Vol. I. Felanitx.
- (2004). *La ciutat de Mallorca després de la conquesta de 1229*. Palma: Roig i Montserrat.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1989). *Nueva Planta de gobierno de Mallorca: Enfiteusis urbana y real cabrevación*. Palma: Consell Insular de Mallorca. 2 v.
- SOLDEVILA, Ferran [ed.] (1983). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta.
- SOTO COMPANY, Ricard (1979). «Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayūrqa: estudi documental i problemes d'interpretació». BSAL [Palma], núm. 37, p. 115-155.
- (1984). *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura.
- YSASI RANSOME, Rafael de (1998). *Palma de antaño: A través de un cristal*. Palma: José J. de Olañeta.